

KOLOZSVÁRI ELMÉLKEDÉSEK

— a magyar városok építő stílusáról —

NYELVHAGYOMÁNYUNK Heltai Gáspár óta Erdély fővárosát hívesen nevezi „kincses Kolozsvárnak.“ Ez a sokszor hallott díszítő jelző sokakban» akik mostanában fordultak meg először Kolozsvárott, egy ragyogó, díszes épületekkel ékes város képének reményét ébresztették fel — és sokan csalódva látták a megjelenésében poigárian egyszerű és szerény várost, mert legalább is Sopron, avagy Győr változatos építészeti szépségeiben gazdag élményét várták, ha nem is gondoltak Nyugat-Európa, avagy Olaszország városainak építészeti pompájára. Fájó csalódást váltott ki belőlük az, hogy a híres kolozsvári Főtéren, a Farkas-utcában, az Unió-utcában csak a XIX. század utolsó negyedében, avagy századunk elején épült házak tűnnek ki, bár hazug, de díszesebb építészeti kiképzéssel.

Mi lehet az oka mindennek? miért hogy „kincses Kolozsvár“ — mint annyi magyar város — megjelenésében inkább egyszerű, szerény, mondhatni építészeti igénytelen? E kérdéssel annival is inkább érdemes foglalkozni» mert hisz mindez a magyar városok arculatának általános kérdése és ezenfelül nemcsak okot kereső történelmi kérdés, hanem egyúttal olyan jelenséget ostromol, amely az alkotó építész, de az alkotást kezdeményező építetőt is érdekli, mindkettőjüknek sokszor alapvető problémája, ha csak ritkán válik is tudatossá a maga lényegében. Városaink további építészeti fejlődésének egyik lényeges kérdése ez, s ezért tisztázása épp annyira fontos a tervező, mint az építető, de főként a magyar városok szempontjából.

Lássuk az egész kérdést Kolozsvár viszonylatában és pedig először a város múltjába nézve, mert talán azt gondolhatná valaki, hogy a város, nevezetesen híres Fő-tere egykor szebb és díszesebb volt. Hallgassuk meg először az egykorú utazókat. 1851-ben így ír Gyulai Pál: „Kolozsvárra érkeztem, jó Kolozsvárra, kincses Kolozsvárra. Jósága csak megvolna; ami a kincsest illeti, már rég nem az, most azt is hozzátehetjük, hogy pusztá.“ Íme az első csalódás. 1847-ben Petőfi élénk és tarka városnak nevezi. 1839-ben Táncsics Mihály járt Kolozsváron és megbotránkozva ír a főtéri Nagy-Lábasház alatti vargaműhelyről, a Szent Mihály templom körüli „ronda kunyhókról“. Kazinczy Ferenc 1816-ban kelt erdélyi leveleiben olvassuk: „Kolozsvár nem nagyobb a hasonlíthatatlanul szebb Kassánál s korántsincs oly pompásan, oly szerencsésen épülve.“

A város 1706-beli festői leírását Vinczy György „Kolozsvárról lett kuruc éneke“ adja. A kép kevésbé vigasztaló. Jóború, víg danájú kocsmákról, büntanyákról hallunk, a Monostorról a térre faroló „igen szép utcáról.“ Az óvárat feldúlták az idők, a Híd -utcán nincsen egy ép ház, „Hajh te Közép — ha lesz oly szép, mint régi időben utca voltál, de megromlál sok ízben» erődben ... házaid szemlélvén, csak olyan mint a szén: fundamentom — ppdimentom, ganéjval telvén“; a Farkas-utcaról meg: „Utcád rútt, házaid pusztult, kiket építettél“. A Szén-utcaról: „Most sem nyugszik — csak valuszik, búban igen mélyben... ott minden ház — csak merő gyász“. A kuruc szabadságharc szomorú éveinek feldúlt Kolozsvára ez?

Nehéz a Fő-tér korábbi mivoltáról magunknak képet alkotni» mivel az öreg házak jórészt a múlt század építkezéseinek áldozataivá váltak, s csak tucatnyi, renaissance ízlésű, kőbe faragott kapu és ablakkeret maradt meg az Erdélyi múzeum gazdag kőtárában. E szép kővek könnyen megtéveszthetnek, mert azt a hitet kelthetik bennünk, mint hogyha a házak egészükben faragott kőhomlokzatúak lettek volna. De a ma is itt-ott eredeti helyükön fellelhető hasonló kővek, például a Kakas-ház híres zodiákus terme és

remek ablakai, a régi Wolf-ház, Filstich Lőrinc címerével ékes pincelejárata, a királyutcai Ujhelyi-ház ódon, faragott ablakai — mint általában a magyar renaissance építéstörténete — azt mutatják, hogy a régebbi, középkori eredetű házakat a XVI. században újjáépítésű ablak- és ajtókeretekkel korszerűsítették. Ez történt Sárospatak várában és alighanem Zsigmond király palotájában is Korvin Mátyás idején.

A kolozsvári főtéri házak egykorú jellegzetes formáját a legrégebb fényképekből, néhány olajfestményből is megismerhetjük. Keskeny, háromablakos házak voltak ezek, erősen kiugró, lekontyolt oromzatos tetővel, amelynek alsó része tágasan nyitva állott, úgyhogy a házban lakó kalmárok erre húzhatták fel csigával a padlásra a szekereken érkezett áruikat — ami valószínűvé teszi azt a hagyományt is, hogy az első erdélyi színtársulat, a Felvinczy György 1690 körül e nyitott padlásokon tartotta előadásait. Ilyen típusú házakat ma is találunk Nagybányán, de még inkább a fejlődésből kiesett Kézdivásárhelyen.

Jósika Abafija őrizte meg a sokat emlegetett főtéri Rázsó-ház leírását: „A lak emeletes volt, szerfölött magas födele vörösre festve és elől hegyes oromban végződött s annyira kinyúlt, hogy a legnagyobb záporban ázás veszélye nélkül lehetett a ház előtt mulatni. Ezen első része a födélnék nyitva állott s igen cifra mívű fakarzat védte, melyre csak a födélen keresztül lehetett jutni. A kolozsváriak ezen épületet Rása-háznak nevezték, vagy mivel birtokosa rása-kereskedés által jutott ennyi tehetségre ily házat építhetni, vagy mivel a háznak tarka, ízlésnélküli színei egymásra rakott sokszínű rásaszövetre emlékeztettek“. Nyilvánvaló, hogy ez is a nyitottpadlású oromzatos házak közé tartozott és a többitől csak cifrább fakarzatával, a falazott részeknek tarka kockás festésével különbözött. Vinczy György is megemlíti ezt a tarka házat, amelyben akkor valami bíróságféle székelhetett, mert így énekelte meg: „Szóval fogod ott az dolgot és nem erős karral, vagy megépít, vagy szegényít, ha élsz perpatvarral“. A tér délre néző oldalán állott a még fényképekről ismert árkádos Nagy Lábasház, amelynek szélesen kiugró boltívsora alatt látta Táncsics Mihály a foltozó vargákat. A hagyomány Mátyás király szállóhelyének tartja, máskor a nagy király konyhaházának is nevezték.

Mindez arra mutat, hogy a kolozsvári Fő-teret a régi időkben is nagyobbára egyszerű házak szegték. Mindebből azt kell kiolvasnunk, hogy a városi polgárság házait azért építtette, hogy azokban lakják, kereskedjék, míveskedjék — nem pedig azért, hogy házaival vagyonosságát fitogtassa. S tegyük hozzá, hogy mindez nemcsak Kolozsvárt jellemezte. Árokaljay Szentiváni Mihály 1837-ben a Nemzeti társalkodóban így írt a gazdag Brassóról: „A brassói építmények jobbadán kényelemre és tartósságra, mint csínra s szabályosságra számítottak. Ha nem örömet legel a szem rajtok, de nem is botránkozik meg bennük, külalakjukon az akkor sok keserves tapasztalásokra mutató búskomolyságát viselik. Tetszik nekem Brassót külalakjára azon becsületes magyarhoz hasonlítani, ki régi öltözete mellett az újdívatból is kezdi túrni a bő nadrágot s még egy két darabot“. De nemcsak a polgári elemeknek volt ez a jellegzetes felfogása. Hiszen amikor gróf Bánffy György 1774-ben megtervezte nagyszerű palotáját, apja, Dénes gróf levelében a következőket olvassuk: „Ez az architector látom mindenekben altum sápit. Én megmondám néki, hogy rólunk ne gondolkodgyék úgy, mint valami regnásn fejedelmekről, mert mi csak particuláris cavallérok vagyunk és ugyanazért ne valami költséges épületről gondolkozzék, hanem hogy állandó, rendes proportiójú és kívülről is szép szimetriájú épületet tegyen fel, emellett pedig ceconomizáljon a költségek körül.“

Ha a Fő-térről a Farkas-utcába fordulunk és annak házai mentén végigsétálunk, ott is feltűnik a csinra, de a nagy egyszerűségere való törekvés is. A gazdagabbak, az igényesebbek legfeljebb egy vakolt falra illesztett címerkő költségéig mentek el.

Még mélyebb tanítást adhatott azonban valamikor a régi Farkas-utcai Színház építészeti megoldása, amely számunkra szinte kifejező szimbóluma a magyarság építő lelkülete alapvonásainak. Az első magyar kőszínház költségeit Erdély nemes vármegyéi adták össze, hogy a magyar nyelv művelésének szentélyt emeljenek. A terveket Alföldi Antal színész készítette, a befejezést Lyka Károly Schütz Antal építőmesternek tulajdonítja. Az épület legrégebb képeit szemlélve, az a meggyőződés alakult ki bennünk, hogy Alföldi Antal egy nagy tagolatlan falú, ovális és téglány formájú ablakos, íromba hombárt épített, amelynek oromzatát épp úgy lekontyolta, ahogy az a lakóházaknál szokásos volt, csak éppen hogy nem volt nyitva a padlása. A főhomlokzat klasszicizáló falpilléreit, az elsőemeleti ablakok antikos kereteit a befejezést végző Schütz rakhatta fel, hogy ezzel az épületnek bizonyos nyugateurópaias, divatos formát adjon. E kettősségben az nyer kifejezést, hogy míg Schütz szokványos nyugati formát kívánt adni az épületnek — addig az azt megtervező Alföldinek szemei előtt csak egy lebegett: a magyar színjátszás számára célszerűbb és egyszerűbb megjelenésű teret alkotni, mert a magyar lélek a magyar művelődés granáriumát kívánta megeremteni. Minden költséget, fáradságot és munkát erre akart fordítani s a külsőnek ékebb megjelenése semmiképen sem érdekelte. Ebben a jelentős középületben tehát ugyanazt a magatartást látjuk, amellyel a lakóház építkezésénél találkozunk.

De hasonló a helyzet a városi kőépületeknél. Míg a nagyszabású szászok pompás Városházat építettek, a brassóiak pedig gögös polgári érzésüket remekül kifejező zárt, kockaalakú Városházat állítottak a Piac-tér közepére, Lócse és Besztercebánya polgárai árkádos városházakat emeltek — a jellegzetes magyar városokban formás városházak csak évszázadokkal később épültek; Szegeden 1790 után, Debrecenben 1838 körül, Kolozsvárott 1843-ban. Addig Szeged tanácsurainak igénytelen silány házban gyülekeztek, Debrecen civis republikája a XVI—XVII. század során összevásárolt házsorban székel, melyet mindössze néhány kőbevésett bibliai ige díszített ... A nyugati, Itáliai városházak nagyszerűségével szemben ez szinte megdöbbenítő. Mi lehetett ennek oka? A nemzet szomorú sorsa? A szegénység?

Debrecen esete mindennek eleven cáfolata. Debrecen a XVI.—XVII. században, a török világ minden sorscsapásai közepette is igen gazdag város volt, kereskedelme elnyúlt messze keletre és nyugatra és a tanács tizedhadnagyai révén nemcsak a roppant hadiváltságdíjakat tudta behajtani, hanem jelentős adópénzekkel is rendelkezett — de azokat nem mutatós városház építésére, hanem sokkal inkább a nemzeti élet fenntartásának egyik legfontosabb eszközére, a Kollégium fenntartására fordította! Nem az építésben versengett az erdélyi fejedelmekkel, a gazdag főurakkal, hanem azokkal vetélkedve éltette a papokat és rektorokat nevelő kollégiumát, annak nyomdáját, a város két fő büszkeségét. Hasonlóan cselekedett Kolozsvár is: kollégiumával és annak híres tipografiájával.

Ezen intézményeknek is szükségük volt otthonokra. Fel is épült Debrecenben az öreg templom mögött a kollégium épületcsoportja, Kolozsvárott a Farkas-utca végén a Skola terjedelmes épülete. Debrecenben fokozatosan sok kisebb-nagyobb épületből alakult házcsoport alakjában, Kolozsvárott egyetlen, tágas udvarú épület formájában, amely kifelé rendkívül egyszerű, de belsejét az igen célszerű boltíves folyosók szépséges hármastrendje

díszíti. Mintha csak az az épületforma valósult volna meg, amilyent Brodarics és Heltai tanúsága szerint Mátyás király a budai egyetemnek szánt. Itt sem a külsőnek építész ragyogása lebegett az építész és az építető szeme előtt, hanem a célszerű, okszerű és egyúttal szerénységében is szépséges igen egyszerű forma.

S ha egy korszakkal hátrább pillantunk, a középkor utolsó századaiba, akkor azt látjuk, hogy az akkor igen egyszerűen, szinte szegényesen épült városok közepébe a hatalmas piacra városaink polgársága olyan roppant templomokat emelt az Úrnak, mint akár a kassai Erzsébet dóm, a kolozsvári Szent Mihály templom, a beregszászi templom, avagy a nyomait an is nagyszerű nagybányai Szent István templom. Ezidőkben a tágas vtrosi templom volt a szellem hajléka;

De tegyük még egy lépést a magyar múltba. Az Árpádok idején a még alig megtért magyar urak tucatjával állítják e halmokra a fehérlő falú apátsági templomok sorát, amelyekből a művelődés, a keresztény szelídség szállt szét a magyar tájra. Az Istennek kőtemplomokat rakatnak, de maguk sátrakban élnek, amelyekben jobban érezték magukat. Aminthogy még a XV.—XVI. század fordulóján is a Rákosra gyűlt nemesség sátrakban tanyázik, bár Budavár lakóházai — ahogy azokat nevezték „palotái“ — akár a népes Konstanci zsinatot is befogadhatták volna!

A lelkiakat kérdései ezek. Az évszázados lovas vándoréletből a megtelepedett élethez, a szűkösnék érzett házak életéhez évszázados fejlődés vezethette csak el a magyarságot. Mennyire jellemző Brutus János Mihálynak, a Báthoryak történetírójának 1575 körüli megjegyzése: „A magyar, aki egyébként aranyhímzésű ruhára, díszes bútorra, szép képekre, márvány és bronz dísz tárgyakra sokat ad, lovát oly sokra becsüli, hogy alig van határa annak a gondosságnak, mellyel csinósítja: aranyat, nyakéket és gyöngyöt rak reá, sőt vannak olyanok, akiknek a lovuk nagyobb értéket képvisel, mint házuk vagy egész vagyonuk... Téves az a hit, hogy a magyarokat az építéstől a nagy költség tartja vissza. Akik e véleményen vannak, úgy látszik nem ismerik a magyarok helyzetét: Magyarország Ugyanis olyan veszedelemben van, hogy akik építenének, félniük kell, hogy inkább barbár ellenségnek, mint a maguk és utódaik számára gondoskodnak...“ Egy századdal később még mindig hasonló szellemben írja Erdély nagy építője, Bethlen Miklós e sorokat emlékiratába: „Tanúságért megírni szükségesnek ítélem, maradékaimnak adom tanácsul, ha mire csakugyan nagy szükségük nem leszen, csak mulatságból, kevélységből ne építsenek, mert noha én az építésimet úgy igazgattam, hogy jószágom el ne romoljék, de mégis majorkodásomnak és erszényemnek nagy kárával volt. Úgy látom nem is Erdélybe való a szép épület, vagy kárba megyen szemeláltára az embernek, vagy veszekedés gyermekeinek, vagy mind a kettő: Vanitatum Vanitas.“ És mégis az otthon, a derék falú ház-szeretete már ébred, éled. Megható tanúsága ennek Dálnoki Veres Gerzson verses kuruc krónikájának befejező versszaka:

Pünköst szombatjára Pócsfalvára jutok.
Egy hét m ú l v a mindjárt fogok építéshez —
Puszta az teleken és sok kerteléshez
Hozzáfogék hamar, szántáshoz, vetéshez,
Házat is csakhamat építék ezekhez.

De most is és még két évszázadon át, az építés célja csak az otthon, a széltől, esőtől, fergetegtől védő vastagfalú ház, amely csak ezt a célt szolgálja és nem a világi hivalkodást.¹ Az emberek befelé, maguknak, család-

¹ A XVIII. századi erdélyi úri otthon, annak patriarkális egyszerűségét szépen örökölte meg Ujfalvy Sándor remek emlékirataiban.

juknak, lelküknek élnek — évszázadokon át a bibliai tanításoknak, később a XVIII. századi csodálatos szellemi ébredés korában a világi, emberi műveltségnek, amely a nemzeti eszményekkel ölelkezik egybe. Az irodalom sem önmagáért való, hanem a nemzet csinosodását, szellemi előrejutását szolgálja — a bécsi Testőrpalotától a kolozsvári első Kőszínházig, a balatonfüredi faszínházig, a Nemzeti Múzeum palotájáig. Ami épült mind e hit és felfogás jegyében épül, ezért természetes és egyedül helyénvaló a nagy egyszerűség, ezért a díszesebb külsőségeknek az a kerülése, amelyből városaink képe kialakult, az a szerény kép, amely Kolozsvárt is annyira jellemzi.

Mindez évszázadokon át elevenen benne élt a városok közszellemében, az építkező polgárok és mestereik lelkében. Mindenki tudta, hogy ehhez a közszellemhez kell alkalmazkodnia, nem szabad ez ellen vétenie azzal, hogy háza hivalkodó pompájával megzavarja a város arculatának békéjét. Csak a XIX. század szabadossága vetett véget e polgári közszellemnek, Ekkor már az, aki építtetett — ha csak tehette —, arra törekedett, hogy házának ragyogásával túlhaladja a szomszéd házat s ebben készséges társa volt a korabeli tervező, aki az idők egyik esztétikai alapelve jegyében kényyszeredetten kereste az újat, a soha nem látottat. A hatósági építtető is ezt kívánta a tervezőtől, a középület, városház, iskola, avagy kaszárnya épüljön fejedelmi paloták mintájára. Egy későbbi időszakban pedig minden középület alkalom volt soha nem látott, új stílusok kikísérletezésére. Az építészeti tervpályázatok valóságos versenyfutásai voltak ennek a ferde szellemi vetélkedésnek.

Érdekes a mai helyzet. Tervpályázatainkon építészaink legjobbjai nemcsak célszerű, a mai építészeti lehetőségek jegyében fogant tervekkel jelentkeznek, hanem egyúttal mindinkább az épület megjelenésének egyszerűségére és szerénységére kezdenek törekedni. A bírálók gyakran megérik ezt az egészségeskedő szellemet, de azért a közelmúlt szellemi kórságai nem egy vonatkozásban ma is élnek még. Néhány, főként városrendezési eszmei tervpályázatnál azt láthatjuk, hogy egyes tervezők a régi egyszerűségükben jellegzetes városi keretekbe pompásnál pompásabb épületeket kívánnak beleilleszteni, mert nem érzik át azt, hogy a budai Szentháromság térre sem Bramante, sem Bernini stílusa nem illik, a budai várat gótikus kulisszaépítmények örökre megrontanák, a kolozsvári főteret nem lehet oszlopos palotákkal körülépíteni. Így járnak vissza napjainkba a tegnapi félreértései, így kísértik meg a tervezőket és azoknak mesterien előadott rajzain keresztül a bírálókat.

E jelenségekkel szemben állnak a múlt tanulságai, a magyar építés igazi, lényegi — nem az egyes formarészletekben jelentkező — hagyományai. Ezt tanítják kincses Kolozsvár egyszerű, szerény, békés városképei. Kolozsvár terei, utcái, házsorai illetően igénytelen megjelenésükben arról szólnak, hogy ahol a szellem él, a szellemet megvalósító élet keretei egyszerűek lehetnek, tanítják, hogy őseink ezt a józanságból fakadó emberies egyszerűséget kívánták — akár tudatosan, akár öntudatlanul. Ez egyszerűségben csak nyomorgó szegénységet, vagy az igényes alkotás készségének hiányát látni a legsúlyosabb tévedés, amely csak abból a szellemi ferdeségből eredhet, hogy a magunk sajátos viszonyai között még mindig azt tartjuk mértéknek, ami mérték lehet nyugaton avagy délen, de nem az alapjában más természetű magyar élet keretei közepette.

BIERBAUER VIRGIL